

VALERIU MATEI
Institutul de Filologie
(Chişinău)

**NICOLAE MILESCU SPĂTARUL DESPRE
COLONIZAREA RUSEASCĂ A SIBERIEI
ÎN SECOLUL AL XVII-LEA**

Abstract

One of the errands given by Nicolae Milescu to his ambassador to China (1673-1676) was to learn the degree of Russian colonization of immense space of Siberia and that of the Far East for the information the tsar's administration had was incomplete, the data recorded in the „reports from the destination place” sent by the Kazakhs who colonized the new territories were insufficient and even contradictory. All these were done in order to set the future actions of colonization and rising of outcome in Russian treasury through taxing sedentary ethnic or migrating groups. Nicolae Milescu successfully fulfilled the tsar's order. His information about the Russian colonization of Siberia, namely about the Russian settlements near the banks of the rivers Irțiş, Obi, Enisei, Angara or near those of the Transbaikalia and Dauria, recorded in *Jurnalul de călătorie* (The Travel Journal), are the vastest and the exactest in the 17th century, further becoming a source for safe information of other travellers and researchers of Siberia and the Far East.

Stabilirea gradului de colonizare rusească a imenselor spații ale Siberiei răsăritene și ale Extremului Orient, a căilor de comunicare și a distanțelor dintre localități, au fost unele dintre poruncile date soliei lui Nicolae Milescu Spătarul în China,¹ pe lângă cele de identificare a celui mai scurt drum din Rusia în China, de normalizare a relațiilor ruso-chineze (după trecerea la ruși a liderului tungus Hantimur), de descriere a popoarelor băștinașe ale Siberiei, încă puțin cunoscute la Moscova, și de verificare a corectitudinii plăților și dărilor în caznaua țarului. Datele de care dispunea administrația țaristă erau incomplete, informațiile conținute în „rapoartele de la locul de destinație” („spiski s doezda”), trimise de cazacii ce colonizau noile teritorii (unele ajungând la Moscova, altele rămânând în lăzile voievozilor siberieni), erau fragmentare, insuficiente și chiar contradictorii, pentru a putea stabili viitoarele acțiuni de colonizare și de sporire a veniturilor caznalei rusești prin impozitarea popoarelor băștinașe, sedentare sau migratoare, din Siberia și Extremul Orient.

Spătarul Nicolae Milescu a îndeplinit în mod strălucit și această poruncă a țarului, menționând mereu, pe parcursul călătoriei sale de la Tobolsk și până la Nercinsk, satele și orașele rusești existente pe atunci în Siberia, realizând adeseori descrieri complexe ale acestora și inserând recomandări despre acțiunile ce trebuiesc întreprinse în vederea colonizării ținuturilor îndepărtate, unde stăpânirea rusească era încă precară. Datele

Spătarului despre colonizarea rusească a Siberiei, conținute în *Jurnalul de călătorie* sunt cele mai vaste și mai exacte pentru secolul al XVII-lea, având o valoare deosebită, dacă luăm în considerație faptul că situația privind colonizarea se schimba de la un deceniu la altul, influențând și arealul de amplasare a popoarelor băștinașe ale Siberiei, îndeosebi a celor migratoare. Pentru regiunile pe unde n-a călătorit, Spătarul a folosit datele conținute în unele rapoarte ale cazacilor, în primul rând cele din *Registrul hărților Siberiei* din 1673,² dar și în alte surse, identificate de trimisul țarului pe parcursul călătoriei sale.

Descriind râul Irtâș, Spătarul prezintă și datele generale ale așezărilor rusești din bazinul acestui râu. Astfel, în partea superioară, punctul geografic cel mai îndepărtat unde ajunseră rușii era lacul Iamâș, loc unde, așa cum observă călătorul, se termină „*împărăția Siberiei*”. Spre acest lac se îndreptau în fiecare an „cei din Tobolsk și Tomsk și din alte orașe ale Siberiei, câte 30-40 de luntre cu fundul plat pentru a aduce sare, mai ales în postul adormirii Maicii Domnului”.³ Nicolae Milescu dă cea mai amplă descriere a renumitului pe atunci târg de la lacul Iamâș, mult mai detaliată decât descrierea similară din *Povestea despre Siberia* a lui Juraj Križanić,⁴ menționând că „după scoaterea sării din lac, are loc anual târgul la care vin mii de oameni: kalmâci, locuitori din Buhara, tătari ș.a., care fac schimb de mărfuri cu rușii”, că la acest târg „ce ține două – trei săptămâni se vând și multe mărfuri chinezești”.⁵ Cu sare din lacul Iamâș era aprovizionată atunci toată Siberia, iar târgul ce se ținea acolo, avea un rol deosebit în menținerea relațiilor comerciale ale Tobolskului cu Asia Mijlocie, – apoi, după semnarea în 1689 a tratatului de la Nercinsk, – și a relațiilor comerciale cu China (care era centrul de import în Rusia a ceaiului) și a existat până aproape de mijlocul secolului al XVIII-lea, când centrul comerțului exterior al Siberiei a devenit Kiahta.⁶

Milescu fixează și prima localitate rusească la frontiera cu tătarii – orașul Tarî, întemeiat în 1594, pe râul „Arcarca, într-un loc frumos...”, oraș care „nu este mic”, fiindcă „sunt mulți slujbași, mai ales militari”.⁷ Tarî a fost, într-adevăr, un important centru al colonizării rusești a Siberiei și un punct strategic al *traiectului Siberian* de la Moscova și până la Kiahta, la frontiera cu China („*Drumul ceaiului*”), și a rămas orașul rusesc de frontieră pe cursul superior al Irtâșului până la 1715-1720,⁸ când a fost întemeiat orașul Omsc.

Călătorul menționează și fortul Ișim, întemeiat în 1631 pe râul Ișim (actualmente orașelul Usti-Ișim), loc întărit ce avea un rol aparte în suita de fortificații rusești pe râul Irtâș: era cheia de acces pe râul Ișim spre sud, spre stepele kazahstane și lacurile sărate, și, totodată, fiind situat exact la jumătatea drumului între Tobolsk și Tara, era un punct de transbordare comod pentru negustori, de aceea n-a dispărut nici ulterior, când frontierele rusești s-au extins departe spre sud și micuțul loc întărit, pierzându-și menirea militară, s-a transformat într-o cetățuie ordinară.⁹

Pe râul Vagai, trimisul țarului pomenește de fortul Albașsk, despre a cărui existență ulterioară se știe prea puține, și mai jos pe Irtâș, satul Abalak, unde, în 1585, în timpul campaniei de cucerire de către ruși a Siberiei a avut loc una dintre bătăliile decisive, satul având „biserica sfintei Născătoare de Dumnezeu cu icoana făcătoare de minuni, prin care-i renumit Abalakul”.¹⁰ devenit ulterior centru monastic și loc de pelerinaj, grație acestei icoane a Maicii Domnului. Alte localități cu populație rusească în bazinul superior al râului Irtâș pe atunci nu existau. Mai dens populat era bazinul mijlociu al râului Tobol, unde era amplasat „fortul Tarhansk (construit în 1628 – n.n.)¹¹ și multe alte

slobozii agricole”, fiindcă „locul e foarte roditor”, regiunea cursului superior al râului Tura, cu „orașul Verhotursk”, întemeiat în 1598, precum și bazinele râurilor Iseti și Mias. În aceste regiuni agricultura era foarte dezvoltată, de aici fiind aprovizionat cu pâine „orașul rezidențial Tobolsk”.¹² Multe localități rusești sunt menționate de Milescu și în bazinul râului Tavda.¹³

E demn de reținut și faptul că descrierea orașului Tobolsk dată de Nicolae Milescu Spătarul¹⁴ a fost preluată aproape în întregime de Ysbrants Ides și Adam Brand în *Însemnările despre solia rusească în China* (1692-1695).¹⁵ Mai jos de Tobolsk, pe râul Irtâș, până la închisoarea Demiansk, savantul menționează mai mult de douăzeci de așezări cu populație rusească, multe dintre ele cunoscute sub aceste denumiri până la sfârșitul secolului XIX.¹⁶ Mai jos de acest loc, pe Irtâș localități rusești nu erau. Închisorile Demiansk și Samarovsk erau pușcăriile principale ale regiunii, unde erau ținuți cazacii ce încălcau normele stabilite, ascundeau mărfurile ce trebuiau impozitate, precum și băștinașii care nu plăteau birurile și, totodată, centre ale serviciului poștal creat în regiunea Irtâșului în anii '30-'40 ai secolului al XVII-lea.¹⁷ În preajma acestor închisori s-au format localități. Spre exemplu, în Demiansk erau pe atunci „50 de asociații, iar în unele dintre acestea câte două și trei case, și biserica lui Alexie, omul domnului”, iar în Samarovsk era și un „vechil... fiu de boier, trimis din Tobolsk”.¹⁸

Nu existau în acea vreme localități rusești pe râul Obi, până la Surgut. Despre Surgut Milescu Spătarul spune că „după Tobolsk este primul oraș întemeiat”, fapt ce nu corespunde realității. După înființarea Tobolskului, în 1587, au fost întemeiate localitățile Pelâm (1592) și Beresov (1593), menționate anterior de Milescu,¹⁹ și abia în 1594 Surgutul, în care pe atunci „era construit fortul, unde stă voievodul trimis de la Moscova și sunt mulți slujbași. Dar grânele... nu rodesc din cauza frigului cumplit și a locurilor mlăștinoase, dar prind în cantități mari pește și îl schimbă pe cereale”.²⁰ Pe râul Obi nu existau localități rusești nici mai sus de Surgut. Abia în apropiere de Narâm, Milescu menționează satul lui Fiodor Popov „unde se ară pământul”. Acesta era atunci primul cătun, după pușcăria Demiansk „unde se ara pământul”²¹ și totodată cel mai nordic loc pe Irtâș unde se practica agricultura. Lipsa localităților în această zonă, făcea ca legătura între Tobolsk și localitățile din bazinul râului Enisei să fie foarte dificilă și această chestiune, menționată și de Milescu Spătarul, va fi una prioritară pentru administrația țaristă la începutul secolului al XVIII-lea.

Milescu subliniază încă un aspect: peste tot în Siberia răsăriteană existau așezări care nu aveau denumiri: „satul fiului de boier din Eniseisk Terentie Rasputin”, unde de curând s-au stabilit cu traiul Kirilko și Rasputin. Unele localități fără nume sunt menționate de călător ca „sat rusec” la patru verste mai sus de „satul... lui Fiodor Popov”.²² Semn că aceste localități fuseseră întemeiate recent și de cele mai multe ori ele-și luau denumirile de la numele primei familii sosite. Spătarul pomenește și „vechiul oraș Narâm”, părăsit în 1614 pentru că se surpa din cauza creșterii apelor, dar și „noul oraș Narâm, la zece verste de orașul vechi”, unde „a fost construit fort de lemn unde stă voievodul. Iar slujbași sunt doar patruzeci”. „În satele de lângă oraș – subliniază Milescu – sunt mulți agricultori pentru că nu demult au început să crească pâine, iar roada nu e prea bogată”.²³ Pe parcursul drumului „de la... Narâm până la râul Keti” Milescu menționează alte câteva localități, create, probabil, nu demult,²⁴ dar nici o localitate de poștă pe râul Obi.

În *Registrul...* din 1673, aflat la dispoziția trimisului țarului, se menționează fortul la „gurile râurilor Bia și Katuni” (*Krasnâi Iar Ostrog*²⁵). Aceste date i-au indus în eroare chiar și pe unii istorici și etnografi din secolul XX, care vorbeau despre „construirea unui fort la gurile râurilor Bia și Katuni” între 1667 și 1673.²⁶ Faptul că în 1667 nu exista acest fort e confirmat și de *Harta întregii Siberii* din 1667, unde se sublinia că „la gurile râurilor Bia și Katuni este un mal abrupt (*Krasnâi Iar*) și acolo ar fi bine să se construiască un oraș sau un fort al Țarului”.²⁷ Nu exista un oraș sau fort al țarului în acest loc nici în 1673. Mai bine informat decât predecesorii săi, Nicolae Milescu Spătarul, descriind râurile Bia și Katuni, spunea „că între cele două râuri sunt locuri bine irigate pe maluri și terenuri roditoare, și forturi se pot construi”.²⁸ Relatarea lui Milescu e confirmată și în *Descrierea... împărăției Siberiei* din 1683, în care la fel li se recomandă autorităților să se facă un fort la gurile râurilor Bia și Katuni, fiindcă acolo e „o insulă mare (ostrov velikii), iar prin acel loc trec Kalmâcii Negri din teritoriile lor spre pământurile mongolilor și ale kirghizilor, iar mongolii și kirghizii tot pe acolo trec spre pământurile kalmâcilor și dacă marii țari ar da ordin să se facă acolo la gurile râurilor Bia și Katuni un oraș sau un fort, ar avea un mare venit de la impozitarea tuturor acestora și de la taxarea negustorilor”.²⁹ Precum se vede în *Registrul...* din 1673 s-a strecurat o greșală și în loc de „ostrov velikii” s-a scris „ostrog velikii”, de unde și confuzia creată. Dacă în 1673 acest fort ar fi existat, ce sens ar mai fi avut aceste recomandări tardive ale Spătarului Milescu și ale autorilor *Descrierii... împărăției Siberiei* din 1683? Milescu constată în timpul călătoriei care era starea reală a lucrurilor și corectează eroarea din *Registrul...* Singurul fort în bazinul râului Obi menționat de Nicolae Milescu e Kuznețkul, construit în 1618 aproape de punctul superior al râului Toma,³⁰ care a rămas pentru o perioadă îndelungată avanpostul înaintării rusești în interiorul Asiei. Fortul Biisk, despre necesitatea căruia vorbea Spătarul a fost construit abia în 1709 și doar de la această dată se poate vorbi de luarea în stăpânire de către Rusia a bazinului superior al râului Obi. Pe malurile râului Toma, Milescu remarcă și orașul Tomsk, construit în 1604.³¹

Râul Ketî îi prilejuiește lui Nicolae Milescu o descriere cu certe calități literare: râul era „foarte trist”, fiindcă „nu existau localități de la fortul Ketsc până la satul Vorojeikina aproape de Makovsk, cale de mai bine de cinci săptămâni, doar unele așezări ale ostiacilor”, și „nici elani sau câmpuri, ci doar pădure de nepătruns, mlaștini și lacuri...”.³² Lângă fortul Ketsc, întemeiat în 1605, erau doar trei sate – unul cu șapte case, altul cu șase și al treilea al lui Volcov de pe Ketî. În fort erau „douăzeci de case și biserica cu hramul Sfintei Treimi și al lui Nicolae făcătorul de minuni”.³³ Un singur sat rusesc era mai sus de fortul Makovsk, „cale de trei zile”, și un altul în preajma fortului.³⁴ De-a lungul râului Ketî Milescu remarcă și un șir de locuri de iernat ale cazacilor, care transportau cereale pe acest drum, cel mai animat în secolul XVII, din Tobolsk la Eniseisk.³⁵

Încununarea acestui drum era fortul Makovsk, întemeiat în 1618, a cărui descriere în *Jurnalul* lui Milescu este una detaliată, vădind calitățile scriitoricești ale boierului român: „Fortul Makovsk e așezat într-un loc frumos, pe râul Ketî, pe un mal abrupt, în partea stângă, iar în fort este o biserică și vreo douăzeci de case, și sunt foarte multe luntre cu fundul plat și caicuri, întregi și sfărâmate, pentru că aici e un mare adăpost pentru funcționarii de stat”, fortul dominând teritoriul dintre râuri pe unde se făcea transbordarea mărfurilor de-a lungul râului Tâia direct spre Eniseisk. Iată de ce la „o jumătate de verstă

de fort”, cum descrie Milescu, s-a format o întreagă „slobozie a negustorilor...” cu o „mulțime de hambare, făcute pentru ca negustorii să-și lase mărfurile și apoi să plece pe drumul de căruțe” spre Eniseisk, un drum „foarte murdar, de aceea peste acesta s-au făcut poduri lungi din cauza glodului mare și a mulțimii de mlaștini și râulețe... Rareori sunt și locuri curate, unde negustorii se opresc să se odihnească. Nu sunt case pe acel drum de căruțe, cu excepția unui loc, unde-i o singură casă de lemn în care locuiesc oameni. La capătul drumului de căruțe se ajunge spre locurile unde sunt elani. Și aici este un sat nu prea mare chiar lângă drum”.³⁶

Aici începea ținutul Eniseisk, care, după regiunea pustie și fără de viață a râului Ketî, l-a impresionat puternic pe Milescu Spătarul prin densitatea populației și animația deosebită, prilejuindu-i călătorului una dintre cele mai impresionante descrieri. În scrisoarea sa către boierul Artemon Matveev, trimisă din Eniseisk, Milescu observa: „Țara Eniseiului e foarte frumoasă, parcă-i pământul Valahiei, iar râul Enisei seamănă cu Dunărea, e voios și mare. Și a dat Dumnezeu belșug de tot felul, pâine multă și ieftină și multe altele, și lume multă”.³⁷ „În regiunea Eniseisk, conform datelor lui Milescu Spătarul, sunt vreo 500 de sate. Și peste tot pământul e roditor”.³⁸ Deosebit de multe sate rusești sunt în direcția fortului Makovsk, până la satul Elan, în care este „un fort și o biserică”, și de la fortul Eniseisk până la Krasnoiarsk. „În regiunea Krasnoiarsk – afirmă Milescu – sunt sate multe și slujbași vre-o mie... Iar cei din Krasnoiarsk călătoresc pe Enisei după hamei, care crește peste tot pe insule”.³⁹

Orașul Eniseisk, întemeiat în 1619, era, conform descrierii lui Milescu Spătarul, al doilea ca importanță în Siberia după Tobolsk, fiind și centrul de aprovizionare cu pâine a teritoriilor îndepărtate cucerite din bazinul râului Lena și din regiunea Baikalului. Fără ca să descrie în totalitate bazinul râului Enisei, Milescu amintește drumurile din Eniseisk spre Turuhansk, Mangazeia, adăpostul de iarnă de la Kureisk și până la gurile râului Lena.⁴⁰ În acea vreme, menționa trimisul țarului, Eniseiskul era deja o localitate importantă, descrierea căreia e încă o dovadă a talentului de prozator al lui Milescu: „Și orașul Eniseisk e așezat pe partea dreaptă, pe malul râului Enisei. Acel fort e înconjurat de locuri inaccesibile, de mlaștini și păduri mari. Iar în spatele fortului e mănăstirea atotmiluitorului Iisus; și e așezată mănăstirea pe un loc frumos, printre mlaștini. Iar pe sub zidul orașului curge un râu mic și pe râu e instalată o moară. Mai sus de orașul Eniseisk, pe celălalt mal al râului, s-a făcut un fort nou. Și a construit acel fort stolnicul și voevodul Chiril Elistarhov fiul lui Iacob, pentru că în acea vreme au venit chirghizii cu război asupra Krasnoiarskului și de teama acelor chirghizi, să nu vină cu război și asupra Eniseiskului; fortul e ridicat, de asemenea, în locuri apărute. Și în fort e o mănăstire de maici, iar în Orașul Vechi și în fort sunt peste 500 de case în care locuiesc cazaci și târgoveți, și oameni de alte ranguri, sunt și mulți călători și negustori. Și lângă Eniseisk pe celălalt mal al râului sunt multe sate rusești. Și locuiesc acolo țărani agricultori”.⁴¹

Mai sus, pe râul Enisei, până la confluența cu Angara, Spătarul menționează mai mult de treizeci de cătune rusești, ce formau, deja în acea perioadă, o zonă intens populată de ruși. Uneori călătorul informează și despre preocupările economice ale locuitorilor: „lângă acel sat se scoate piatră și se topește minereu de fier”, „pe acel râu... vânează... fel de fel de animale: samuri, castori, vulpi, jderi...” ș.a. Spătarul menționează multe sate rusești și pe râul Angara până la confluența cu râul Mura, dar și în bazinul affluentului stâng – râul Taseev.⁴²

Existau, desigur, în acea vreme, în Siberia regiuni mai dens populate, decât ținutul Eniseisk, dar ele nu erau pe traseul parcurs de Milescu Spătarul. Conform actelor siberiene, în anii '60 ai secolului al XVIII-lea, când a început un nou val de colonizare a regiunii bazinului râului Bia, mulți coloniști au plecat spre acele locuri tocmai din Ținutul Eniseisk.⁴³

Pe Angara erau multe localități rusești între forturile Bratsk și Balagansk, Spătarul pomenind în *Jurnalul* său vre-o treizeci de sate și adăposturi de iernat, cunoscute până la sfârșitul secolului al XIX-lea.⁴⁴ Tot aici, călătorul menționează și forturile Bratsk, Balagansk și Irkutsk: Bratsk-ul „avea vre-o douăzeci de case căzăcești”,⁴⁵ Balagansk-ul e „foarte mic”, aici locuind vre-o douăzeci de funcționari, cazaci și mai sunt și două case de țărani agricultori”,⁴⁶ iar fortul Irkutsk, întemeiat în 1661, dimpotrivă „e bine construit, având peste patruzeci de case de cazaci și târgoveți, și locul e cel mai roditor”.⁴⁷

Milescu amintește multe sate rusești de-a lungul râului Ilim, afluent de dreapta al râului Angara, până la fortul Ilimsk,⁴⁸ iar „lângă pârâul” Camenca, alt afluent de dreapta al râului Angara, el amintește de fortul Verholensk, edificat în 1642, pe cursul superior al râului Lena, în care „conțopiștii sunt trimiși din Ilimsk...”, și sunt „opt case de cazaci”.⁴⁹ Acest fort le asigura rușilor dominația pe drumul de la Ilim spre Lena.⁵⁰

De o importanță deosebită sunt și datele lui Nicolae Milescu Spătarul despre populația rusească din Transbaikalia. Prima regiune pe care a traversat-o era ținutul Selenghinsk, unde colonizarea rusească abia începuse. Principalele puncte de sprijin ale colonizatorilor erau fortul Novo-Selenghinsk și câteva localități din preajmă, cea mai importantă fiind Slobozia Iliinsk – „un sat mare, precum menționa Spătarul, fiindcă vor să construiască o biserică cu hramul sfântului prooroc Ilie”. „În satul acela erau vre-o douăzeci de case unde locuiau slujbași și agricultori, și se crește multă pâine, și rodește pe toate acele moșii până la 20 și 30 de puduri la un pud de semințe, și cerealele se vând la 5 altâni și mai puțin pentru un pud; și au semănat și grâu chinezesc și orz, și rodește. Pe moșia centrală slujbașii întemeiază o mănăstire cu hramul sfântului părinte Nicolae și au construit o biserică, și în acest an construcția mănăstirii va fi încheiată, iar în slobozia Iliinsk for să edifice un fort pentru apărare”,⁵¹ În călătoria spre sud pe râul Selenga, Spătarul numea „satul cazacilor din Breansk pe Selenga”, localitate cunoscută până la sfârșitul secolului XIX⁵² (acum doar o gospodărie silvică), unde „se cultivă multe grâne și se prinde mult pește”.⁵³ Referindu-se la fortul Selenghinsk, creat în 1665-1666, Milescu menționează dezvoltarea dinamică a acestuia, devenit în 1670 centrul militar și administrativ al Transbaikalei (în jurul cărui, în 1673, s-au stabilit cu traiul tabanguții, trecuți în supușenia rusească). Dacă în 1668, precum subliniază în raportul său cazacul Ilia Perfilev, în fort erau 4 case,⁵⁴ mai târziu Stepan Poliakov în *Raportul său de la locul de destinație* (1673) va scrie că la Selenghinsk „sunt o sută patruzeci și nouă slujbași”,⁵⁵ iar Spătarul, în 1675, dând o amplă descriere fortului, zice că „sunt 30 de curți căzăcești; iar slujbași și călători sunt mai mult de două sute”. „...Lângă fort – sunt livezi, acolo cresc castraveți chinezești și usturoi, și varză, și alte legume, iar cereale lângă fort nu cresc”⁵⁶ – menționa trimisul țarului.

Descriind lacul Baikal, Milescu Spătarul pomeneste mai multe locuri unde staționau cazacii, iar despre fortul Barguzinsk, pe atunci centrul administrativ al Transbaikalei, el menționează, că acolo „locuiesc cincizeci de slujbași din Eniseisk, și au și un nobil moscovit șef asupra lor”.⁵⁷

Milescu dă și cea dintâi descriere detaliată a bazinului râului Lena, deși n-a trecut prin acea zonă geografică, subliniind, că „dintre râurile mari ale Siberiei, doar râul Lena e stăpânit de oamenii marelui țar de la izvoare și până la vărsare-n mare, iar cursurile superioare ale râurilor Irtâș, Obi, Enisei, Amur, Selenga sunt stăpânite de străini”. După ce menționează micuțul fort Tughirsk, construit în 1631, „de rezervă”, de către cazacii conduși de Petru Beketov în locul unde râul Tughira se varsă-n fluviul Lena, Milescu inserează date despre „orașelul Lapkaev din Dauria”, identificat corect de călător ca fiind fortul Albazinsk (așa cum se menționa și în *Registrul...* din 1673), „fiindcă în anii trecuți pe acel drum de căruțe a sosit Cernigovskii și a construit fortul Albazinsk”.⁵⁸ Datele acestea sunt de un interes deosebit, fiindcă subiectul în cauză a fost abordat și în alte descrieri ale Rusiei și Siberiei din secolul al XVII-lea, printre care și în *Voyage van den heere Koenraad Van Klenk, extraordinaris ambassadeur van haer ho: mo: aen zyne zaarsche majesteyt vam Moscovien (Relatare istorică sau descrierea călătoriei domnului Koenraad Van Klenk la Moscova la măriă sa țarul)* de Balthasar Cojet (1675),⁵⁹ unde localitatea cu numele *Laphajest* poate fi corect înțeleasă doar ca *Lavkaeva* sau „orașelul *Lavkaev*” (orașelul *Lapkaev* în *Registrul* din 1673 și la Milescu Spătarul), una dintre cele trei localități fortificate pe râul Amur ale prințului daur Lavkai, și anume orașul *Iaksa*, denumirea căruia a fost schimbată de ruși în *Albazin*.⁶⁰ Și informația despre întemeietorul fortului se reconfirmă în alte surse istorice: Nichifor Cernigovskii a luat Albazinskul în 1655, obținând pentru aceste și alte „merite” titlul de vechil. Pe aceeași pagină a *Jurnalului* Milescu inserează o informație deosebit de importantă despre începuturile agriculturii în bazinul râului Lena: „Pe râul Lena mai înainte era puțină pâine, iar acum peste tot cresc grâne, fiindcă s-au așezat acolo cu traiul ruși și cresc multă pâine și duc grâne până la Iakutsk și mai departe”.⁶¹

Nicolae Milescu descrie și cele două drumuri existente până la el de la Baikal la Nercinsk și până la râul Șilca: cel dintâi, de la fortul Barguzinsk „pe uscat, cu cămilele și caii” până la Telembinsk și Nercinsk⁶² și, al doilea, pe râurile Hiloc și Ingoda, drum descoperit de voievodul de Eniseisk Afanasie Pașcov (cel care a întemeiat fortul Nercinsk și a refăcut în 1656 micul fort Irghensk, creat în septembrie 1653 de detașamentul de cazaci condus de Petru Beketov și ars de tunguși în 1655), călătoria căruia o descrie Milescu Spătarul.⁶³ Nicolae Milescu a mers însă pe un alt drum – pe râul Uda spre cele trei lacuri Eravinsk, și mai departe pe lângă lacul Telenba spre râurile Cita și Ingoda și până la Nercinsk. Acest drum, deschis de Milescu Spătarul va deveni principalul în ultimul sfert al secolului al XVII-lea, pe această cale, trecând în 1692 Ysbrants Ides, cât și Lorenz Lange în 1715.

Spătarul a dat și descrieri detaliate ale forturilor Eravinsk și Telembinsk – primul „construit recent, după devastarea de către tobunuți... în anul trecut 1675” „...și sunt construite doar turnurile și vre-o șase curți și sunt vre-o 15 slujbași”, călătorul prezicându-i acestui fort un viitor deosebit: „și va fi acest fort mare, pentru că în acest loc ar putea viețui mulți oameni”,⁶⁴ iar despre fortul Telembinsk, întemeiat în 1658, Milescu menționează că în acel timp „...avea un paraclis și vre-o 13 curți locuite de vreo 30 de cazaci..., două tunuri nu prea mari, unul de bronz și altul de fier”. E un „fort micuț” – remarcă trimisul țarului – și pâinea se vinde cu o rublă și jumătate”.⁶⁵

Mult mai mare era fortul Nercinsk, întemeiat în același an 1658: aici era „biserica Învierii Domnului și vre-o șaiszeci de curți căzăcești, iar slujbași, fără a-i lua în calcul pe

negustori și producători, vreo două sute”.⁶⁶ Era cea mai mare așezare rusească în bazinul fluviului Amur.

Descriind râul Arguni, Spătarul amintește și de primele tentative ale rușilor de a investiga bazinul acestui râu, care pe parcursul a 600 de verste era frontiera dintre Rusia și China. Putem presupune că mențiunea lui Milescu despre cazacii care „în anii trecuți au plecat cu luntrile” pe râul Arguni, „dar din cauza insuficienței resurselor... au făcut cale întoarsă”,⁶⁷ se referă la expediția din 1655 a fiului de boier Fiodor Pușcin, căruia i se poruncise să întemeieze un loc de iernat pe râul Arguni și să-i impună pe tungușii de acolo să plătească iasak. Acesta n-a îndeplinit porunca, pentru că a găsit pustii malurile râului Arguni, tungușii migrând în altă parte. Un fort pe malul râului Arguni a fost construit abia în 1681.

În lucrarea sa *Legendă despre marele râu Amur*, fost capitol 59 din *Descrierea primei părți a lumii numită Asia...*, Nicolae Milescu Spătarul pomenește expedițiile rusești în această zonă din anii 1640-1658 și prezintă un șir de date istorice de un mare interes. Astfel pe râul Humarhă (Camara sau Humara, la Milescu) el menționează pentru prima dată „fortul Kamarskii, care în anii trecuți a fost ars de străini”.⁶⁸ Istoricul G. I. Spaskii afirma că fortul Kumarsk, singura așezare rusească pe malul drept al Amurului, a fost construit în 1653 de Erofei Habarov, în locul unde râul Humarhă se varsă în fluviul Amur, iar arderea acestuia, remarcată de Milescu Spătarul, a avut loc până în octombrie 1654, pentru că în toamna anului 1654 Onufrie Stepanov l-a găsit devastat, iar Gerhard Friedrich Müller în cunoscuta sa *Istorie a Siberiei* (1750), considera că cei care au atacat și distrus fortul au fost daurii. Tot mai mulți istorici însă consideră că fortul Usti-Kumarsk a fost construit abia la începutul lui noiembrie 1654 de detașamentul de cazaci și vânători condus, după înlăturarea lui Erofei Habarov, de Onufrii Stepanov, cărora li se alăturase și detașamentul lui Petru Beketov, sosit din Transbaikalia, și alți ruși, în total vre-o 500 oameni, iar atacul și asediul fortului de către armata chineză a avut loc în martie – aprilie 1655, fără ca acesta să poată fi cucerit. După retragerea armatei chineze, rușii, din cauza lipsei proviziilor au părăsit și au ars fortul în iunie 1655.⁶⁹ Relatarea lui Milescu, confirmată de G. F. Müller și de istoricul G. I. Spaskii, cum că fortul Usti-Kumarsk ar fi fost construit în 1653 poate avea un suport istoric doar dacă acesta era fortul construit de cei 136 de cazaci în frunte cu Stepan Poliacov, care la 1 august 1652, intrând în conflict cu Erofei Habarov, au declanșat revolta și s-au desprins de detașamentul acestuia, întorcându-se în ținutul ghileacilor unde și-au construit un fort, pe care Habarov l-a asediat și l-a atacat iar după ce cazacii lui Poliacov s-au predat, la 7 februarie 1653 a dat ordin ca fortul să fie distrus și ars „pentru lemn și cărbune fierarilor”.⁷⁰ Semnele de întrebare planează însă și aici, fiindcă „ținutul ghileacilor” e mult mai spre est decât locul unde a existat fortul Kumarsk.

Multă vreme a fost tratată cu suspiciune relatarea lui Nicolae Milescu Spătarul cum că „în anii trecuți la gurile râului Șingala a fost o luptă pe apă a chinezilor cu cazacii ruși de la Albazinsk, chinezii având mai mult de 50 de luntri cu fundul plat și corăbioare, și aveau pe ele tunuri, în afară de luntrile mici; iar cazacii aveau 12 luntri cu fundul plat cu 209 oameni pe ele, și o luntre a plecat, iar celelalte luntri cu fundul plat și cei 400 oameni au fost uciși”. Conform documentelor de arhivă, această luptă într-adevăr a avut loc în 1658 sub conducerea lui Onufrie Stepanov, care trei ani mai înainte a condus apărarea fortului Kumarsk. Lupta e menționată și de Juraj

Križanić,⁷¹ iar mai târziu a fost descrisă și de Gerhard Friedrich Müller și Johann Eberhard Fisher.⁷² Documentele de arhivă⁷³ confirmă relatările lui Milescu și denotă faptul că după părăsirea fortului Kumarsk în iunie 1655 și revenirea rușilor pe fluviul Amur, experiența construirii fortificațiilor din pământ și lemn, ca la fortul Kumarsk a fost uitată sau neglijată și după lupta pe apă, descrisă de Milescu, fortul de bărne de la Albazinsc a fost distrus rapid de trupele chineze, care au ținut cont de nereușita lor din primăvara anului 1655.

Descriind râurile din „țara Ghileacilor”, care se vărsau în marea Ohotsk, Spătarul nu amintește de existența pe râul Uda (Lame) și Ohota a locurilor de iernat ale cazacilor de pe râul Lena, iar datele inserate de el, că pe râurile „țării Ghileacilor”, printre care Ciuldan, Kamciatka și Anadâr „oamenii ruși ajung să facă negoț cu os de pește”,⁷⁴ acestea se conțin și în *Registrul hărților Siberiei* din 1673,⁷⁵ pe care Milescu Spătarul l-a avut la dispoziție.

În concluzie, putem afirma cu certitudine că datele privind colonizarea rusească a Siberiei și Extremului Orient, în special despre așezările rusești din bazinele râurilor Irtâș, Obi, Enisei, Angara, sau din Transbaikalia și Dauria, prezentate de Nicolae Milescu Spătarul în *Jurnalul* său de călătorie sunt cele mai complexe și mai exacte pentru anii '70-'80 ai secolului al XVII-lea. Cele privind regiunile prin care Spătarul n-a trecut, demonstrează un nivel destul de avansat al cunoștințelor despre ținuturile Siberiei acumulate de trimisul țarului înainte de a porni la drum, dar și pe parcursul călătoriei, iar relatările despre regiunile și localitățile traversate de solia călătorului-enciclopedist, cu multe pagini de impresionante descrieri literare, au fost, pentru sfârșitul secolului al XVII-lea, o sursă de informare sigură pentru alți călători și exploratori ai Siberiei și Extremului Orient.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. *Наказы и маршруты, данные Спафарию перед отправлением его в Китай*, în vol. Николай Милеску Спафарий. *Сибирь и Китай*, Ch., ed. *Cartea moldovenească*, 1960, p. 134-136.

2. *Справки об отправлении в Китай Федора Байкова, Сейткула Аблина и Игнатия Милованова, доставленные из сибирского приказа в посольский приказ в 1675 г.; Выписка о пути Игнатия Милованова из Нерчинского острога до Китая (1670) ș.a.* în vol. Николай Милеску Спафарий. *Сибирь и Китай*, p. 136-147.

3. Николай Милеску Спафарий. *Путешествие через царство сибирское от города Тобольска и до самого рубежа...*, în vol. Николай Милеску Спафарий. *Сибирь и Китай*, p. 35.

4. Юрий Крижанич (Juraj Križanić). *Повествование о Сибири*. Sankt-Petersbourg, 1822, p. 17-18.

5. Николай Милеску Спафарий. *Путешествие...*, în vol. *Сибирь и Китай*, p. 35.

6. Николай Спафарий. *Путешествие через Сибирь от Тобольска до Нерчинска и границ Китая русского посланника в 1675 г.*, în rev.: *Записки Императорского русского географического общества по отделению этнографии*, вып.1, т. X, SPb., 1882, p. 183.

7. Николай Милеску Спафарий. *Путешествие...*, în vol. *Сибирь и Китай*, p. 36.
8. С. В. Бахрушин. *Очерки по истории колонизации Сибири в XVI и XVII вв.* Научные труды, vol. 3, partea I, p. 147.
9. V.: Голубев А. С. *Усть-Ишим 375 лет. История и современность.* – Усть-Ишим, 2006. Кузнецова Ф. С. *История Сибири.* Новосибирск, 1997 г.
10. Николай Милеску Спафарий. *Путешествие...*, în vol. *Сибирь и Китай*, p. 36-37.
11. Резун Д. Я., Васильевский Р. С. *Летопись сибирских городов*, Новосибирск, 1989.
12. Николай Милеску Спафарий. *Путешествие...*, în vol. *Сибирь и Китай*, p. 37-38.
13. Ibidem, p. 37.
14. Ibidem, p. 41.
15. И. Идес и А. Бранд. (Y. Ides și A. Brand). *Записки о русском посольстве в Китай (1692-1695 гг.)*, М., 1967, p. 80.
16. Николай Спафарий. *Путешествие...*, Nota lui Iu. Arseniev, p. 179.
17. *Роспись сибирским городам и острогам (1633 г.)*, în vol. А. А. Титов. *Сибирь в XVII веке. Сборник старинных русских статей о Сибири и прилежащих к ней землях.* М., 1890, p. 17-18.
18. Николай Милеску Спафарий. *Путешествие...*, în vol. *Сибирь и Китай*, p. 27, 31.
19. Ibidem, p. 37.
20. Ibidem, p. 48.
21. Ibidem, p. 59.
22. Ibidem, p. 60.
23. Idem.
24. Ibidem, p. 60- 61.
25. А. А. Титов. *Сибирь в XVII веке*, p. 50.
26. А. И. Андреев. *Очерки по источниковедению Сибири.* Вып. 1, XVII, М.-Леп., 1960, p. 49.
27. А. А. Титов. *Сибирь в XVII веке*, p. 35.
28. Николай Милеску Спафарий. *Путешествие...*, în vol. *Сибирь и Китай*, p. 62.
29. А. А. Титов. *Сибирь в XVII веке*, p. 80.
30. Николай Милеску Спафарий. *Путешествие...*, în vol. *Сибирь и Китай*, p. 62.
31. Idem.
32. Ibidem, p. 67-68.
33. Ibidem, p. 66.
34. Ibidem, p. 67
35. Descrierea detaliată a acestui drum la S.V. Bahrușin, Op.cit., p. 111-113.
36. Николай Милеску Спафарий. *Путешествие...*, în vol. *Сибирь и Китай*, p. 69.

37. Письмо Н. Спафария к боярину А. С. Матвееву, în rev. *Русский архив*, cartea I, М., 1881, p. 55.
38. Николай Милеску Спафарий. *Путешествие...*, în vol. *Сибирь и Китай*, p. 69.
39. Ibidem, p. 69-70.
40. Ibidem, p. 70-71.
41. Ibidem, p. 72.
42. Ibidem, p. 72-76.
43. Г. Потанин. «Путешествие через Сибирь...» Н. Спафария, în *Журнал Министерства народного просвещения*, partea 227, nr. 6, S-Pb., 1883, p. 306.
44. Николай Спафарий. *Путешествие...*, Nota lui Iu. Arseniev, p. 191.
45. Николай Милеску Спафарий. *Путешествие...*, în vol. *Сибирь и Китай*, p. 94.
46. Николай Спафарий. *Путешествие...*, p.115.
47. Николай Милеску Спафарий. *Путешествие...*, în vol. *Сибирь и Китай*, p. 94.
48. Ibidem, p. 87.
49. Николай Спафарий. *Путешествие...*, p. 125.
50. С. В. Бахрушин. *Очерки по истории колонизации Сибири в XVI и XVII вв.*, p. 123.
51. Николай Милеску Спафарий. *Путешествие...*, în vol. *Сибирь и Китай*, p. 106.
52. Николай Спафарий. *Путешествие...*, Nota lui Iu. Arseniev, p. 191.
53. Николай Милеску Спафарий. *Путешествие...*, în vol. *Сибирь и Китай*, p. 105-106.
54. Николай Спафарий. *Путешествие...*, p. 191.
55. Ibidem, p. 146.
56. Николай Милеску Спафарий. *Путешествие...*, în vol. *Сибирь и Китай*, p. 108-109.
57. Ibidem, p. 103.
58. Ibidem, p. 115.
59. Алексеев С. П. *Сибирь в известиях западно-европейских путешественников и писателей*, vol. 1, p. II. Иркутск, Крайгиз, 1936.
60. А. М. Ловягин. *Голландец Кленк в Московии*, în rev.: *Исторический Вестник*, 1894, № 9, p. 788-791; А. А. Титов, *Сибирь в XVII в*, стр. 48; А. Кириллов. *Географическо-статистический словарь Амурской и Приморской областей*, Благовещенск, 1894, p. 223; И. И. Лаппо. *Отзыв о труде В. А. Кордта: Материалы по истории русской картографии* и т. д., Юрьев, 1908, p. 16-21.
61. Ibidem, p. 115.
62. Ibidem, p. 103.
63. Ibidem, p. 108. G. I. Spaskii, Op. cit., p. 17, 25.
64. Николай Милеску Спафарий. *Путешествие...*, în vol. *Сибирь и Китай*, p. 119.
65. Ibidem, p. 120.
66. Ibidem, p. 121-122.
67. Ibidem, p. 124.
68. G. I. Spaskii, Op.cit., p. 18.

69. Ibidem, p. 26-29; Г. Ф. Миллер. *История Сибири*, vol. I, М., – Л., 1937, p. 139; *Отписка приказного человека Онуфрия Степанова якутскому воеводе М. С. Ладыженскому об осаде Кумарского острога маньчжурскими войсками*, in vol. *Русско-китайские отношения в XVII в. М.*, 1972. Т. 1; Александров В. А. *Россия на дальневосточных рубежах (вторая половина XVII в.)*. Хабаровск. 1984, p. 120-154; Артемьев А. Р. *О местонахождении Кумарского острога*, in rev. *Проблемы краеведения: [Тез. докл. конф.] / Арсеньевские чтения*. Уссурийск, 1989, p. 5-6; Артемьев А. Р. *Опыт характеристики оборонительных сооружений Кумарского острога по описанию*, in rev. *Археологические и исторические исследования на Дальнем Востоке СССР*. Владивосток, 1989, p. 17-21; Беспрозванных Е. Л. *Приамурье в системе русско-китайских отношений*. М., 1983, p. 26-29; Леонтьева Г. А. *Землепроходец Ерофей Павлович Хабаров*. М., 1991, p. 107-112.

70. Челобитная С. В. Полякова и его спутников о поведении Я. П. Хабарова на Амуре в 1650-1653 гг., РЦГАДА, СП, № 214, стлб. 460, л. 1-24; Чулков Н.П. *Ерофей Павлович Хабаров. Добытчик и прибыльщик XVII века*, in rev. *Русский архив*, 1898, p. 177-190; *Казачья сотня. Краткие биографии ста деятелей казачества на поприще военной и гражданской службы, науки, литературы и искусства в XVI-XXвв.* Выпуск 1. – М.: Воениздат, 1996. vol. 1, p. 14-15. Полевой Б. П. *Известная челобитная С. В. Полякова 1653 г. и ее значение для археологов Приамурья*, in vol. *Русские первопроходцы на Дальнем Востоке в XVII-XIX вв. (Историко-археологические исследования)*, vol. 2, Владивосток. **Российская Академия Наук**. 1995, p. 7-30.

71. Юрий Крижанич (Juraj Krizanić). *Повествование о Сибири*, p. 37-38, 47.

72. G. I. Spaskii, Op. cit., p. 18-19, 30-31.

73. Полевой Б. П. *Новое о происхождении «Сказания о великой реке Амуре»*, in vol.: *Рукописное наследие древней Руси. По материалам Пушкинского Дома*, Л., 1972, p. 30-31.

74. G. I. Spaskii, Op. cit., p. 19.

75. А. А. Титов. *Сибирь в XVII веке*, p. 54.